नृपबहादुर स्वाँरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
एम. ए. दोस्रो वर्षको दशौं
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तोता
हरिप्रसाद जोशी
विश्वविद्यालय क्याम्पस, नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६५

नृपबहादुर स्वाँरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन विश्लेषण - हरिप्रसाद जोशी २०६५

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अर्न्तगत नेपाली केन्द्रीय विभाग नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको ऐच्छिक दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि शोधार्थी श्री हरिप्रसाद जोशीले "नृपबहादुर स्वाँरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन विश्लेषण" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उक्त शीर्षकको शोधपत्र उहाँले मिहिनेतसाथ तयार गर्नु भएको हो र उहाँको यस शोधपत्र प्रति म सन्तुष्ट छुँ । अतः यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग सिफारिस गर्दछुँ ।

....

मितिः ....

डा. मोतीलाल पराजुली
उपप्राध्यापक
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीतिर्पुर, काठमाडौं ।

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्दीय विभागका छात्र **हरिप्रसाद जोशी**ले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दशौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको '**नृपबहादुर स्वाँरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन विश्लेषण**' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधमूल्याङ्कन समिति

क.सं.	**नाम**	**हस्ताक्षर**
१.	प्रा. राजेन्द्र सुवेदी (विभागीय प्रमुख)	....
२.	सह-प्रा. डा. मोतीलाल पराजुली (शोधनिर्देशक)	....
३.	उप-प्रा.वेदव्यास उपाध्याय (बाह्यपरीक्षक)	....

मितिः ....

कृतज्ञताज्ञापन

मैले स्नातरकोत्तर तह पूरा गर्नैपर्छ भन्ने लक्ष्य राखेर २०६२ सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा नामाङ्कन गरे तसर्थ मेरा आमाबुबा, दाजुभाइ तथा आफन्तजनको विशेष प्रेरणा र हौसलाले आज आफ्नो जीवनको २७ वसन्त पार गरिसकेपछि उक्त लक्ष्यको नजिक पुगेको महसुस गरेको छुँ । कुनै पनि कार्य बाह्य रुपमा जति सरल र सहज देखिने गर्छ भित्र यथार्थमा त्यो त्यति सहज हुँदो रहेनछ । त्यसमा पनि शोधलेखन नीति-नियममा बाँधिएर सम्पन्न गर्नु पर्ने कार्य हुनाले अझ बढी गम्भीर र जटिल हुँदोरहेछ भन्ने अनुभव मलाई भएको छ ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष दशौं पत्रको प्रयोजन पूरा गर्न 'नृपबहादुर स्वाँरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन विश्लेषण' शीर्षकको यो शोधकार्य मैले आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक डा. मोतीलाल पराजुलीको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । उहाँको सद्भावनापूर्ण सल्लाह, सुझाव र कुशल निर्देशनप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछुँ । साथै आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराएर सहयोग गर्नु हुने शोधनायक नृपबहादुर स्वाँरका सहर्द माहिला छोरा श्री अशोक स्वाँर र आवश्यक सल्लाह, सुझाव दिने उनकै नजिकका काका श्री बलबहादुर स्वाँरप्रति पनि कृतज्ञताज्ञापन गर्दछुँ ।

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी यो शोधकार्य गर्न अवसर प्रदान गर्नुहुने त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा, नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्राध्यापक श्री राजेन्द्र सुवेदीज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्नुका साथै प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रुपमा प्रेरणा र सहयोग प्रदान गर्नुहुने मेरा समस्त आदरणीय गुरुहरु प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्नु म आफ्नो कर्तव्य ठान्दछु ।

बाल्यावस्थादेखि लालन-पालन र पढाइलेखाइमा गहिरो अभिरुचि राख्दै मलाई आज यस अवस्थामा ल्याइपुऱ्याउन उल्लेखनीय योगदान र गहन भूमिका निर्वाह गरी परमपद प्राप्त गर्नुभएका मेरा प्रातः स्मरणीय पूज्यपाद पिता स्व. श्री कृष्णप्रसाद जोशी प्रति हार्दिक श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु । साथै गर्भदेखि हालसम्म मेरो शारीरिक, मानसिक तथा बौद्धिक विकासका लागि सदा चिन्तित रहने ममतामयी जननी रत्नकलादेवी जोशीज्यूका चारणमा नतमस्तक हुँदै हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । साथै घरव्यवहारको सम्पूर्ण कार्यभार सम्हालेर मलाई स्नातकोत्तर तहको अध्ययन पूरा गर्न सहयोग गरी यस अवस्थामा पुऱ्याउने मेरा

आदरणीय दाजु कवि जोशी, भाउजु देउरुपादेवी जोशीज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्न चाहन्छुँ, साथै भाइ जगत, खड्क, पदम र भानिज पदमप्रकाश स-धन्यवादका पात्र छन् ।

यस्तै सामग्रीसङ्कलनका क्रममा सहयोग पुऱ्याउने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयका कर्मचारीहरुप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यस कार्यमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रुपमा सहयोग गर्नुहुने मेरा अन्य इष्ट, मित्र, बन्धु बान्धन तथा शुभेच्छुक मित्रजनहरुप्रति पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रलाई यथाशीध्र टङ्कण गरी सहयोग गर्नु हुने जुपिटर टाइपिङ्ग सेन्टर कीर्तिपुरका श्री केशव अधिकारीज्यू र टि.यू. फोटोकपीका श्री रामबावु श्रेष्ठज्यूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको उचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

हरिप्रसाद जोशी
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ ।

मितिः २०६५/०६/०३

विषयसूची

पेज नं.

शीर्षक

पहिलो परिच्छेद

१. शोध परिचय १

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधप्रयोजन १

१.३ शोध समस्याकथन १

१.४ शोधपत्रको उद्देश्य २

१.५ अध्ययनको औचित्य र महत्व २

१.६ सामग्री सङ्कलन २

१.७ शोधविधि ३

१.८ शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा ३

१.९ पूर्वकार्यको विवरण ३

१.१० शाधपत्रको रुपरेखा ५

दोस्रो परिच्छेद

२. नृपबहादुर स्वाँरको जीवनी ६

२.१ जन्म र जन्म स्थान ६

२.२ वंश परम्परा ६

२.३ बाल्यकाल ८

२.४ शिक्षा ९

२.५ पेसा १०

२.६ माता-पिताको देहावसान ११

२.७ धनगढी आगमन र स्वाँरका कर्मक्षेत्र १२

२.७.१ धनगढी आगमन १२

२.७.२ स्वाँरको कर्मक्षेत्र १२

२.८ काठमाडौं आगमन र स्वाँरको कर्मक्षेत्र १३

२.८.१ काठमाडौं आगमन र स्वाँरको कर्मक्षेत्र १३

२.८.२ समाज र संस्कृति शोधखोज प्रतिको अभिरुचि १३

२.८.३ राजनैतिक झुकाव १६

२.८.४ पञ्चायती व्यावस्थामा संलगनता र नेतृत्वको जिम्मेवारी १६
२.८.५ सामाजिक कार्यमा संलग्नता १७
२.९ दिनचर्या एवम् अभिरुचि १८
२.१० साहित्य साधना र स्वाँरको रचना संसार १९
२.११ विदेश भ्रमण, सम्मान मान र पदवी २०
२.११.१ विदेश भ्रमण २०
२.११.२ सम्मान तथा मानपदवी २१

तेस्रो परिच्छेद

३. नृपबहादुर स्वाँरको व्यक्तित्वका विधि पाटाहरु २३
३.१ शरीरिक व्यक्तित्व २४
३.२ समाजसुधारक व्यक्तित्व २५
३.३ राजनैतिक व्यक्तित्व २६
३.४ ऐतिहासिक व्यक्तित्व २७
३.५ कवि व्यक्तित्व २८
३.६ उपन्यासकार व्यक्तित्व ३०
३.७ निबन्धकार व्यक्तित्व ३१
३.८ राष्ट्रवादी व्यक्तित्व ३२
३.९ यायावरीय व्यक्तित्व ३३
३.१० बहुभाषाविद्ध व्यक्तित्व ३५
३.११ सम्मान पुरस्कार ३५
३.१२ स्वाँरको जीवन दर्शन ३६

चौथो परिच्छेद

४. नृपबहादुर स्वाँरको कृतित्वको परिचय ३८
४.१ नृपबहादुर स्वाँरका रचनाहरुको विवरण ३८
४.१.१ प्रकाशित पुस्तककार कृतिहरु ३९
४.१.२ स्वाँरका बारेमा प्रकाशित कृतिहरु ३९
४.१.३ साहित्य विधा ३९
४.१.३.१ नृपबहादुर स्वाँरका कृतिहरुको परिचय ४०
४.१.३.१.१ काव्य विधाको वर्गीकरण ४०

४.१.३.१.२ कविताविधाका तत्वहरु ४१
४.१.३.२ सेतीको मन्दिर ४५
४.१.३.२.१ ‘सेतीको मन्दिर’ (कवितासङ्ग्रह) ४६
४.१.३.३ खण्डकाव्यको वर्गीकरण (विवेचना) ५०
४.१.३.४ खण्डकाव्यका तत्वहरु ५१
४.१.३.४.१ ‘सेतीको मन्दिर’ ‘खप्तड’ खण्डकाव्यको विवेचना ५४
४.१.३.५ गीतिकाव्यको परिचय ५८
४.१.३.५.१ गोठाले ठिटो गीतिकाव्यको विवेचना ५८
४.२.१ उपन्यासकार स्वाँर र उनका औपन्यासिक कृतिहरूको विवेचना ६२
४.२.१.१ उपन्यास विधाको सामान्य परिचय ६२
४.२.२ उपन्यास विधाका तत्वहरू ६३
४.२.२.१ स्वाँरका औपन्यासिक कृतिहरुको विवेचना ६६
४.२.२.१.१ ‘कुसुमी’ उपन्यासको विवेचना ६६
४.२.२.१.२ चिनु उपन्यासको विवेचना ७४
४.२.२.१.३ ‘कथा-व्यथा’ उपन्यासको विवेचना ८१
४.३ निबन्ध विधाको वर्गीकरण ८८
४.३.१ परिभाषा ८८
४.३.२ विषयप्रदेश ९०
४.३.२.१ देशभित्र-देशबाहिर ९१
४.४ वंशावली परिचय ९६
४.४.१ स्वाँरको चिनारी ९७
४.४.२ स्वाँर वंशावली भाग-एक १००
४.४.३ स्वाँरवंशावली भाग-दुई १०२
४.५. नृपबहादुर स्वाँर स्मृतिग्रन्थको एक चर्चा १०३

पाँचौ परिच्छेद

५. उपसंहार **१०८**

सन्दर्भग्रन्थसूची

परिशिष्ट